

Alina Margolis
A holokauszt korának
erkölcse

Az emberiség a kezdet kezdete óta gyilkos. Az emberek évezredek át különböző – etnikai, vallási, politikai – okokból embereket öltek. Ez alól még a felebaráti szeretetet hirdető egyház sem kivétel. Minden kornak megvolt a maga sajátos gyilkolási módja, ám a huszadik század a népirtás évszázadaként szomorú privilégiumra tett szert. Az örmények kitelepítése és lemészárlása, majd az európai zsidók gettókba, koncentrációs táborokba és gázkamrákba hajtása, majd a kambodzsai gyilkos gépezet beindítása, majd a Ruandában ezerszám lemetszett fejek, Ruanda után meg Bosznia, Bosznia után Koszovó, Koszovó után Csecsenföld. És a gyilkosságok sora nem akar véget érni. Annak pedig már semmi jelentősége, hogy a gyilkosság körülményei megfelelnek-e a népirtás definíciójának, semmi jelentősége az áldozatok számának, semmi jelentősége az eszközöknek, minden gyilkosság ugyanis, amely egy népcsoport ellen irányul, népirtás.

Az idő múlásával a civilizációk, a vallások a különféle társadalmakban az erkölcs különféle alapelveit hozták létre, amelyeket a közmegegyezés jogosnak és helyesnek tekintett. És ekkor beköszöntött a genocídium kora. A kor, amelynek kiagyalt, körmönfont, megszervezett eljárásai lehetővé tették azt, ami addig elképzelhetetlen volt és embertelen, amely felszámolt minden elfogadott erkölcsi alapelveket. Beszélhetünk-e hát az emberirtás korának erkölcséről?

Különbséget kell tennünk az elkövetők és az áldozatok erkölcse között.

Az elkövetők. Az „erkölcs” kifejezés itt használhatatlan. Legyenek bárkik és cselekedjenek bármilyen cégér alatt, az elkövetők nem ismerik az erkölcsöt. Annak, ami emberi az emberben, itt nyom a vész. Nincs többé semminemű alapelv. Csak a bestialitás. A fiatal német katona a gettóban megöli

a zsidó csecsemőt, szétloccsantva a fejét a falon. Ugyanígy végez egy másik katona egy másik időszakban egy másik kontinensen az örmény csecsemővel, és egy megint csak más katona egy megint más kontinensen, Salvadorban egy fa törzsén loccsantja szét a paraszti csecsemő fejét. Ezek a katonák mind azt a parancsot kapták, hogy öljenek, de egyikük sem kapta parancsban, hogy így tegyék. Ez már a saját személyes bestialitásuk.

Beszélhetnénk itt az emberi természet eredendő, rosszra való hajlamáról, amit Kant radikális rossznak, állati mivoltunk, elállatiasodásunk ismérvének nevezett. Vagy beszéljünk a sátánról? A történelem bőségesen szolgál vaskos esetekkel, olyan bőségesen, hogy nehéz szembeszállni azzal a tétellel, hogy az ember természete szerint gonosz.

Az áldozatok. Mi a legyilkolt ember erkölcse? Milyen alapon ítéljük meg tetteit, viselkedését, magatartását?

Az ember egyik legsajátabb vonása a méltósága. Ez a méltóság az erkölcsi értékrend garanciája, ez teszi lehetővé az ember számára, hogy tisztelhesse önmagát, hogy saját akaratából és saját indíttatásából cselekedhessék, ez biztosítja számára a választás szabadságát, az autonómiát. Ez a méltóság teszi az emberi lényt erkölcsi alannyá. Marad-e helye a méltóságnak az emberben, ha szabadságát nullára redukálják, és ha elpusztítása a lehető legkegyetlenebb, bestiális módon zajlik?

Nehéz erre feleletet találni, legfeljebb, ha közelről szemügyre vesszük – olyan közelről, amennyire csak lehetséges – az áldozatokat és sorsukat, ha elmélyedünk – olyan mélyen, amennyire csak lehetséges – abban, amit ők érezhettek, ők, ott a népirtás legmélyebb poklában. Vissza kell hát fordulnunk ama szörnyű időkbe, megkísérelve az azonosulást velük, az áldozatokkal, s így tenni fel a kérdést,

A felvétel a drohobyczi állami gimnáziumban készült 1934. május 19-én. Az asztalok között Bruno Schulz áll, aki a rajzolás és kézimunka tanára volt. 1942-ben a drohobyczi gettóban az utcán lőtték le. A képeket M. M. őrizte meg, akinek emlékei szerint az órákon Schulz részleteket olvasott fel könyveiből, amelyeket a diákok egy kicsit furcsának találtak

hogyan miféle erkölcs, miféle méltóság várható el tőlük? És ami a legnehezebb: megérteni őket.

Az örmény holokauszt, 1915. Kiűzve falvaikból és városaikból, az égő napon halálmenetben hajtva, pillanatnyi lélegzetvétel, egy falat étel és víz nélkül a Dar-El-Zar pusztába, ahol kínhalál várta őket. Úton-útfélen a védtelenek, megerőszkolt nők és lányok lemészárlása, a szénné égett holttestek hatalmas úttorlaszai, a folyók, le a Fekete-tengerig tele a lemészároltak, vízbe fojtottak tetemeivel.

A jereváni kis holokauszt-múzeumban fényképek, amelyekről még mi is, akik az évek során azért megedzöttünk, akaratlanul elkapjuk a tekintetünket: egy apa, hozzákötözve a székhöz, a térdén felnégyelt csecsemője, mellette az anya, ugyanúgy egy székhöz kötözve és a szája teletömve a csecsemő lemetszett darabjaival. Egy gondolat, amit nem szabadna kimondani: ahhoz képest, amit ez a fénykép megörökít, nem volt-e luxus a gázkamrában meghalni?

És a zsidó holokauszt, fél évszázaddal később. Ismerjük jól. Auschwitz, a gettók, az Umschlagplatz, a gázkamrák, Treblinka. És a ruandai holokauszt, 1994. Murambi, a trópusi Auschwitz; 40 000 tutszi, akit felűztek a dombtetőre és ott négy nap alatt lemészárolták őket baltával, gránáttal, puskával. A Murambi szikkadt földjéből később előbb-

nyászott mumifikálódott tetemek, többségükben fej nélkül.

A lágerek. Akik túléltek és akiknek vallomásait Tzvetan Todorov egybegyűjtötte, iszonyatos szavakat mondanak. A végső kín és szenvedés világába visznek: az éhezés, a minden emberi határt felülmúló kimerültség; az állati létnél borzalmasabb lét, és ami a legrosszabb: a folytonos várakozás arra, hogy aznap kit visznek a gázkamrába.

Azt írja Todorov:

„Az emberek elállatiasodnak, belevesznek a túlélésért folyó könyörtelen harcba, s mindenki hadban áll mindenkivel.”

És a túlélők:

„Az éhezés legyűrhetetlen próbatétel. A meggyaláztatás végső stádiumába jutott ember mindenre képes... Nincs olyan dolog, amit ne lehetne megtenni az éhezésre és szenvedésre kárhóztatott emberrel. Kellő radikális eszközökkel fenékiig likvidálható benne minden szociális érzékenység és elérhető, hogy az ember csak állati reakciókra legyen képes” (Marcsenko).

„E háborúban az erkölcs, az emberi szolidaritás, a szabadság, az igazságosság és az emberi méltóság eszméi posztdt rongyként úsztak ki az emberből” (Tadeusz Borowski).

„Ha túl akarod élni, meg kell öld magadban a méltóság leghalványabb árnyát is, el kell fojtsd a lelkiismereted utolsó szikráját, hogy ragadozó vadként vehesd a másik ragadozóra magad” (Primo Levi).

„Minden emberi érzés: a szerelem, a barátság, a félté-

kenység, az irgalom, mindezen érzés elhagyott bennünket a testünkkel együtt a végtelen éhezés idején... Többé nem volt erkölcsi életünk... Erkölcsileg már balottak voltunk” (Eugenia Ginzburg).

Ena Weiss, az auschwitzzi fogoly orvosnő híres mondása:

„Az alapelvem: az első helyen én, a másodikon is én, a harmadikon is én. Aztán semmi. Aztán megint én és csak aztán az összes többi.”

És a példák, amelyek ezt a mondást igazolják:
„A fiú, aki kitépi apja kezéből a kenyeret” (Elie Wiesel).

„Az anya, aki hogy mentse az életét, úgy tesz, mintha nem ismerné a lányát” (Borowski).

„A férfi felvágja az ereit, a társai meg nyugodtan eszik tovább a reggelit” (Glaser).

Kijelenthetjük tehát, hogy e végső helyzetben az emberek levedlik magukról az erkölcsöt, akár holmi feleslegessé vált bőrt. De szabad-e ezen csodálkoznunk? Ha az élet elveszti értékét, a túlélés az egyedüli parancs. Méltatlan dolog lenne harcolni a túlélésért, bármi legyen is az ára?

Milyen feleletet adnak azok, akik túléltek?

„A láger az ember erkölcsi erejének nagy próbatétele volt, s az emberek 90%-a nem állta ki ezt a próbát... de nem mondható ki, hogy ilyen az ember, utóvégre ha meg akar-

juk fosztani erkölcsi reakcióitól, a legszörnyűbb erőszakhoz kell folyamodnunk” (Borowski).

„Van egy olyan szenvedésküszöb, ami fölött már bármit tesz az egyén, az nem jellemző rá... Az ember csak addig lehet emberi, amíg emberi körülmények közt él, embertelen feltételek közt megítélhetetlenek a tettei” (Herling-Grudziński).

Sok szó esett már és továbbra is sok szó esik a zsidók passzivitásáról, akik, mint a birkák, hagyták magukat a vágóhídra terelni. És tagadhatatlan, hogy a zsidók is, az örmény falvak lakói is, a cigányok is és az erőszak sok más áldozata is, némelyikük éppen ereje teljében – a lista hosszú –, szép engedelmesen lépkedtek a halál útjain. De végük közelebből szemügyre e védtelen embereket, akiket váratlanul, brutálisan kiszakítottak hétköznapi életükből. És ne feledjük, hogy a legextrémebb helyzetekben is megvan az emberben az életösztön és él a remény. Nem tudod elhinni, még ha el is jut hozzád a „végső megoldás” híre, nem tudod, nem akarod elhinni, hogy az elkerülhetetlen vész vár gyermekeidre, szüleidre, rád magadra is, és az utolsó percig táplálod magadban a reményt, hogy ha engedelmeskedsz, nagyobb az esélyed a

Szabók „Zgoda” Szövetkezete, 1954, Wrocław. - „Ez az egyetlen emlék azokból az évekből, mikor mi, zsidók és lengyelek egy nagy családként éltünk és jól” - Jadwiga Feszter, Konin

túlélésre. És ott a félelem. A félelem, amitől lebé-
nul az agyad, amitől kiderül, hogy az anyád, akire
a pribékek fegyvert fogtak, eszét veszette, amitől
otthagysz a gyereket az út szélén és elfutsz, anél-
kül, hogy tudnád, mit teszel...

De ebben a sötét és tragikus világban is feltű-
ntek olyan emberi értékek, amelyek erkölcsi erőről,
civil kurázsiról, szeretetről tanúskodnak. Nem le-
het nem hivatkoznunk itt azokra a foglyokra, akik
utolsó darab kenyerüket, utolsó cigarettacsikküket
is megosztották a másikkal. Vagy azokra, akik
odaadták az életüket, hogy másokat megmentenek.

Lássuk meg a foglyok sorában azokat, akik az
utolsó percig megőrizték méltóságukat, akik kitar-
tottak amellett, hogy minden körülmények közt
maguk döntenek magukról, a hétköznapi apró
ügyekben is, a nagy, sorsfordító pillanatokban is, s
olyan döntéseket hoztak, amelyekből, ha az ember
egyszer felvállalta, nincs visszaút. És azért, hogy
nem voltak hajlandók lemondani a döntés jogáról,
még drámai kényszerhelyzetüket is képesek vol-
tak átalakítani a szabad választás helyzetévé.

Mint például azok, akik a láger elektromos drót-
kerítésén végeztek, utóvégre maguk döntötték el,
hogy ezt a halált választják. Mint az a fiatal lány,
aki úgy döntött, hogy lemond a menekülésről, mert
nem akart elszakadni a halálba induló anyjától.

Vagy az idős örmény pátriárka, akinek a kato-
nák megkegyelmeztek, ő mégis a biztos halálba
hajtott tömeg élére állt. A zsoldosok letépték róla
a ruhát, ő mégis ment, meztelenül, összezilált fehér
szakállal, magasra emelt fejjel. Mondhatnánk rá,
hogy hős, holott egyszerűen az emberi méltóságát
mentette meg.

És ott vannak még a nagy, bátor cselekedetek,
mint azé a doktornőé a varsói gettóban, aki a saját
magának félretett morfiomot a beteg csecsemőknek
adta be, hogy megkímélje őket a treblinkai gáz-
kamrák felé tartó gyilkos marhavagonoktól. Vagy
azé az ugyancsak fiatal ápolónőé, aki egy párna
alá rejtette az újszülöttet, mert épp annak világra
jött pillanatában vette kezdetét a deportálás, és
az anyát, aki megszülte, elhajtották a halálos transz-
porttal. Nagy szükség volt erre a bátorságra.

Vagy a varsói gettóban Janusz Korczak doktor,
akinek legendás neve bejárta a világot, mert eldob-
ta az életét, noha a pribékek őt megkímélték vol-
na, de ő elkísérte utolsó útjukra az árvaházi gye-
rekeket. Vagy Breude Hellerowa doktornő, aki az
utolsó pillanatig ott maradt a kórházban, amelynek

igazgatója volt, és nem is próbált menekülni. Vagy
Fredzia Kielbik, a tizenhárom esztendőes ápolónő-
vér, aki nem rejtőzött el, amikor a zsoldosok rátör-
tek a kórházra és elvitték a betegeket, ő velük tar-
tott az iszonyatos, biztos halálba.

No és a fellázadt gettók hőseinek méltósága, akik
eleve csak vesztesek lehettek: a varsói gettólázadás
heroizmusa, amely mind közül a leghíresebb, de a
többi is, amelyekre nem szokás emlékezni –
Białystokban, Treblinkában, Sobibórban, a vilnai
erdőben. „Csak halálnemet akartunk választani
magunknak” – írta Marek Edelman.

Arról hosszan lehetne vitatkozni, szebb és méltóbb-e fegyverrel a kézben meghalni, vagy a fegy-
ver nélküli halál az igazán méltó. A hagyomány
átítatott bennünket azzal a meggyőződéssel, hogy
a harc a méltóbb. És gyakran mondják, hogy a var-
sói gettó hősiiesen harcoló felkelői mentették meg
a zsidók becsületét. De nem szokás azok hősiesség-
éről beszélni, akik nem fogtak fegyvert, azokról,
akik névtelen halálra ítélve, mindvégig megőrizték
a szabadságukat és a méltóságukat. A halál a gáz-
kamrában, a halál a nap égette pusztában vagy a
halál a lágerben nem méltatlanabb, mint a fegyve-
res halál. Csak borzalmasabb. És keveset tudunk
arról, hogy a holokauszt fegyvertelen áldozatai
mennyi erkölcsi erőt és méltóságot mutattak föl.
Mint azok a zenészek, akik a gettó többi lakójához
hasonlóan halálra voltak ítélve, mégis az utolsó pil-
lanatig életük kockáztatásával koncerteztek. És
azok a tanárok, akik tiltott tanórákat tartottak,
amiért bármely pillanatban halállal lakolhattak.
Vagy mint az a cseh tanító, aki a terezinai tábor-
ban az utolsó percig tanította a gyerekeket, amíg
el nem hurcolták őket Auschwitzba. Mint Kolbe
atya, aki feláldozta az életét egy ismeretlen fogoly-
ért. Vagy mint az a névtelen, aki a varsói
Umschlagplatzon nem volt hajlandó beszállni a va-
gonba, ahogy még számosan ugyanígy cseleked-
tek, s mindet ugyanúgy agyonlőtték ott, a vagon
előtt. Állva. Nem harcoltak. Nem is volt fegyverük.
Csak a méltóságuk.

Hogy s mint értékeljük hát az áldozatok erköl-
csét a vész idején, amaz elképzelhetetlenül ször-

nyű körülmények közepette? Az ember erkölcsi ereje minden bizonnyal akarateréjének a függvénye. De a megmenekült lágerfogyok visszaemlékezéseiből az is nyilvánvaló, hogy a fizikai állapottól sem független. Az emberi szervezetnek, ahogy minden állati szervezetnek, megvannak a maga alapvető szükségletei, amelyeket ki kell elégítenünk, ha élni akarunk. Nem bírjuk ki az éhezést, a hideget, a betegséget, a szenvedést. Amikor ezek hatalmukba kerítenek, kétségbeesetten küzdeni kezdünk a túlélésért. És lehet, hogy elfogy az erőnk, amire szükségünk lenne a méltóságteljes viselkedéshez. Miközben a másik szervezet ellenállóbb, és képes megőrizni méltóságát az utolsó pillanatig. S vannak olyanok is, akik megáldva a hittel vagy egy eszmével, képesek minden körülmények közt halálig kitartani erkölcsi értékeik mellett.

Ne feledkezzünk meg minderről, amikor kiejtjük a szánkon, hogy bizonyos emberek, vagyis az áldozatok, hagyták magukat a vágóhídra terelni, akár a birkák.

(*Tygodnik Powszechny*, 2001. március 25.)

LENGYELBŐL FORDÍTOTTA:
PÁLYI ANDRÁS

Alina Margolis – orvos, társadalmi aktivista, 1980-tól az „Orvosok határok nélkül” szervezet tevékeny alakja, dolgozott Vietnamban, Csádban, Salvadorban, Afganisztánban és Boszniában. Lengyelországban a „Senki Gyermek” Alapítvány létrehozója.

Anna és Mojżesz Tenenbaum, 1937 vagy 1938-ban, Augustówban.
- „A nénikém és bácsikám a *Nayes* című lapot olvassa, ami jiddisül annyit tesz: 'Hírek'. Nem tudom, hol jelent meg ez a lap.
Valószínűleg nem Grodnóban, ahol az apám egy zsidó lapnál volt szedő, mert annak más volt a címe. A bácsikám és a nénikém hosszú ideig éltek Berlinben, de mint zsidókat kiűzték őket. A bácsikám azzal viccelt, hogy ő 'élettel' üzletel, mivel kacsákat és libákat exportált Németországból Jugoszláviába. (...) Megbetegedett és Minszkbe ment operációra, ahol kiderült, hogy leukémiás. 1940-ben halt meg. A nénikém Treblinkában tűnt el. Gyerekük nem volt” - Rafał Malec, Varsó